

The article is devoted to a topic of memory about the struggle for the national freedom of the Ukrainians in the 1970's, which is represented in S. Protsiuk's novel "The grass cannot die". The main focus of the analysis is the reconstruction of the Soviet past, the horrific systematic methods of the authorities against citizens who asserted their national identity in particular.

Special attention is paid to the artistic comprehension of such phenomenon as punishment of «dissenters» by treatment in psychiatric medical institutions. The representation peculiarity of «punitive psychiatry» which is little known for the general public is traced. The author shows how real events of the past are reflected in the artistic text. She briefly analyzes the work of former Soviet political prisoners, including L. Pliushch's memoir "At the Carnival of History". At the center of the study is the image of a psychiatric hospital in Dnepropetrovsk. It is a contrast to the figure of the Ukrainian poet Maksym Tomylenko, a victim of punitive psychiatry.

The author's ability to show the authenticity of events, the inner state of the characters and the surrounding circumstances are analyzed. Ideological and semantic role of the work is specified as a reminder of the past heroes, of the difficult way to fight for Ukraine, of its spiritual heritage.

The author of the article proves that S. Protsiuk's novel opens the tragic pages of the past and dispels myths about the well-being of the Ukrainian nation in the USSR. Problematic issues of the work, its ideas and appropriate stylistics are essential in the complex study of the artistic vision of the Soviet past in contemporary prose.

Key words: *Soviet past, memory reconstruction, contemporary prose, author's style, punitive psychiatry.*

УДК 821.162.1-31.09

В. В. Дуркалевич

АВТОТЕМАТИЧНИЙ ДИСКУРС ДИЛОГІЇ АНДЖЕЯ ХЦЮКА «АТЛАНТИДА» І «МІСЯЦЕВА ЗЕМЛЯ»

У статті досліджено систему автотематичних висловлювань як важливий структурний елемент спогадової діалогії А. Хцюка «Атлантида» й «Місяцева земля». Розглянуто питання складних і багатовимірних зав'язків між літературою, тожсамістю і місцем. Показано, у який спосіб і за допомогою яких стратегій література працює зі складним досвідом втрати.

Ключові слова: *автотематизм, автонарація, пам'ять, спогад, тожсамість, місце, травма, стереотип.*

DOI 10.34079/2226-3055-2020-13-23-30-35

Постановка проблеми. Польська еміграційна література після 1939 року витворила власні механізми концептуалізації категорій, пов'язаних із розмаїтими вимірами функціонування тожсамості. Показовими у цьому плані є тексти авторів, що походять із локальних спільнот культурного пограниччя, до якого, за О. Лінкевич, належить й довоєнна Східна Галичина. Такі культурні пограниччя з'являються, на думку згаданої дослідниці, у результаті довготривалих взаємин різних етнічних груп

у спільному фізичному (місце) і суспільному (група) просторі, що веде до формування особливої ідентичності й особливого типу культури (Linkiewicz, 2007, с. 176).

Концептуалізація тожсамості у спогадовій еміграційній літературі тісно пов'язана з автонараційними стратегіями, які впливають на особливості моделювання усіх структурних елементів художнього твору. Відтак категорія тожсамості отримує функціональний статус широкого семіотичного поля. Як слушно зауважує Б. Гадачек, саме автентичність й автобіографізм помітно формують «сюжети, час і простір, події, персонажів і образність, стаючи головною художньою ідеологією і творчим методом» (Hadaczek, 2011, с. 351).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість А. Хцюка, зокрема його еміграційна диалогія «Атлантида» (1969) і «Місяцева земля» (1972), поступово перестає бути сферою зацікавлення вузького кола дослідників (передусім польських, серед яких: А. Баглаєвський, П. Берловський, Б. Гадачек, Б. Жонголович, І. Котвіцька, А. Цембік), а, серед іншого, завдяки україномовному перекладові Н. Римської (2011) потрапляє у сферу нових рецептивних горизонтів, часто компаративного профілю (О. Галета, В. Дуркалевич, Н. Римська, О. Сухомлинов). Більшість наявних студій, присвячених згаданій диалогії, концентрується головно на специфіці представленого світу оповіді, проблематиці балаку, характеристиці етнокультурного дискурсу чи жанрово-стильових особливостях. Бракує натомість досліджень широко представленого у диалогії «Атлантида» й «Місяцева земля» авторефлексивного виміру. Опрацювання цього виміру як важливого структурного елемента Хцюкових текстів дасть можливість краще зрозуміти особливості творення і функціонування певної моделі спогадової літератури із можливістю її подальшої типологізації й контекстуалізації, зокрема у плані виразно засигналізованої потреби створення нових історико-літературних проєктів (див., наприклад, «Історії літератури», 2010) (Галета, Гулевич, Рибчинська уклад., 2010).

Метою статті є дослідження специфіки конституювання автотематичного дискурсу диалогії А. Хцюка «Атлантида» й «Місяцева земля».

Виклад основного матеріалу. Однією із характерних ознак, спільною для обидвох книг А. Хцюка, можна вважати розбудований автотематичний вимір, який охоплює різні аспекти творення і функціонування спогадової еміграційної нарації. Оповідача «Атлантиди» й «Місяцевої землі» цікавить не лише те, про що і як розповідати, але й сама природа письма. На його думку, писання є завше антропоцентричним актом, способом само-висловлювання, роботою з індивідуальним досвідом, спробою відкриття само-становлення, пошуком власної ідентичності: *«Чи можна писати не про себе, не про свою молодість – бо ж кожне писання у якийсь спосіб є саме писанням про себе»* (Хцюк, 2011, с. 381). Писати про себе означає постійно зважати на часову перспективу тожсамості, її динамічний характер: *«Ми складаємося тільки з минулого, аж до сповнення міри, про яку не знаємо, яка вона велика»* (Хцюк, 2011, с. 384). Само-писання є, отже, само-пригадуванням, роботою з досвідом минулого. Така робота повинна брати до уваги усі специфічні аспекти спогадування – (ре)конструктивність, фрагментарність, вибірковість, рекомбінативність, семантичні й семіотичні зсуви. Пригадування має індивідуальний і суб'єктивний характер: *«Я пишу ці спогади так, як їх бачу і пам'ятаю, а всі спогади суб'єктивні – про це знає кожен. Якби я хотів і міг писати про всіх так, як вони себе бачать, і так, як вони того бажають, не було би спогадів, була би січка і прилизаний образ»* (Хцюк, 2011, с. 130). Відтак спогади наділені власною правдою («правда спогадів»), керуються власними правами й власною логікою, оперують значним сенсовісним і пізнавальним потенціалом: *«Хай, отже, вони покажуться вам на сцені цієї книжечки так,*

як спливають з пера: немає тут іншої композиції, ніж любов і зворушення, ніж правда спомину, який водночас болить і тішить, і керується своїм правом пам'яті, яка все трішки прикрашає, але й розуміє все щораз ліше» (Хцюк, 2011, с. 52). Дійсність спомину ідентифікується оповідачем як симультанна і сновізійна, поліфонічна і мозаїчна, багатовимірна і поліперспективна. Остання з характеристик є ключовою для автонараційних практик і дає можливість актуалізувати важливі (ре)конструкційні та сенсотвірні процеси з перспективи об'єкта і суб'єкта нарації, які у своїй глибинній структурі творять підвалини поля тожсамості: «Композиція сну – справа недосліджена, і вона відступає від усіх правил, біжить уперед і назад водночас, окремо, вглиб, у технікологі, ми можемо бути там одночасно глядачами й акторами, часом там є композиційні замішання, як в антиромані, розділені на мозаїку минулих і майбутніх снів, на різні конвенції і хронології, тональності й мови» (Хцюк, 2011, с. 378). Для наратора диалогії важливо не тільки вказати на композиційні та структурні особливості спогаду, але й віднайти принципи їх упорядкування. Відтак спогадувати у перспективі літературної практики означає, з одного боку, дотримуватися принципу фрагментарної циклізації («[...] метод циклу, метод проникливий і, може, не такий привабливий, як інші, метод звертання уваги на дрібниці, які, однак, пояснюють усесвіт, його лад і цінності» (Хцюк, 2011, с. 434), з іншого, – (ре)конструювати внутрішню символічну історію, нараційно упорядковати, переосмислити, наділити новими сенсами, вписати у систему актуальних ціннісних координат: «А однак усе, що чинимо у нашому житті, то саме потреба якогось ладу в спогадах. Відкривати сьогодні їх давні, не відкриті зв'язки, потреба очистити красу витріпати її, як Ягуся тріпала наші килими, лад серця, лад спогадів – лише про це йдеться, про цю вірну любов» (Хцюк, 2011, с. 380).

Автотематичний дискурс диалогії «Атлантида» й «Місяцева земля» показує також взаємозв'язки, які вибудовуються між літературою, тожсамістю і місцем. Наративізація спогадування є працею зі складним досвідом, бо травматичним, складним простором, бо межовим, складною антропосферою, бо обтяженою деструктивними авто- і гетеростереотипами. Травматичний досвід відсилає до пункту неповернення – втрати краєвиду, у якому народжувалося, формувалося, закорінювалося, і з яким ототожнювалося «я». Такий краєвид втрачає ознаки реальних топографічних координат, перетворюючись у знак, з яким працює пам'ять: «Мого Дрогобича вже немає. Він живе лишень у спогаді і сердечному зворушенні, у піднесенні та вознесінні споминів» (Хцюк, 2011, с. 330). Для наратора важливо підкреслити знаковий і уявний статус «Гамтої Землі», його вписаність в індивідуальний досвід й відмежованість від актуальної топографічної та геополітичної ситуації: «Усі ми зітхаємо: ах, якби то ще раз туди піти, якби ще раз там побувати! Пощо? Якби я знову міг мати двадцять років, якби ті часи повернулися й ожили, і повернулися всі ті люди в тому вигляді, в якому тоді були, – тоді так! Але це неможливо, тоді пощо?» (Хцюк, 2011, с. 143). Автотематичний дискурс порушує також проблематику способів наративізації досвіду колективного, зокрема опрацювання такого характерного для еміграційної спільноти явища як кресносталягія, котра тяжіє до змішування уявних і реальних мап: «Слова «туга» свідомо уникаю, бо вся наша література роками зловживала і зловживає цим тоном, а режим, підпихаючи тугу доглядача маяка на п'єдестал національних чеснот, намагається скористатися з неї політично. Зрозуміло, емігрант ПОВИНЕН тужити за Польщею, але у її теперішніх кордонах [...]» (Хцюк, 2011, с. 330). Уявний спогадуваний краєвид та його мешканці підлягають у диалогії А. Хцюка не тільки послідовній наративізації, але й концептуалізації, котра проявляється, серед іншого, на рівні метафоричного схоплення феномену «Гамтої Землі». Відтак постає цілий лексикон на позначення спогадуваного простору. Ключові позиції в ієрархії окреслення «Гамтої Землі» посідають такі

інтертекстуальні концепти, як Атлантида, Аркадія, Велике Князівство Балаку. Намагаючись наблизитися до розкриття сутності поняття Великого Князівства Балаку, наратор не обмежується відсиланнями до просторових координат, акцентуючи на ментальному, мовному і досвідному вимірі його функціонування: *«Ох, Боже мій, що за казково барвисті й оригінальні типи жили в ті часи по містечках удільного Князівства Балаканського! Де воно лежало, спитаєте? В серці кожного мешканця краю, що простягався далеко на захід за Перемишль аж до Ланцута, до останнього звертання на кшталт: та хіба, вевогулі і та шо мі пан шклит?»* (Хцюк, 2011, с. 50). Велике Князівство Балаку є, отже, не тільки територіальним пограниччям, але й мовним, ментальним, національним і культурним. Розповідати про такий багатокультурний і багатомовний конгломерат означає старатися утримувати рівновагу між об'єктивністю фактів і суб'єктивністю автонараційного акту, за яким стоїть *«Нормальна людська атрофія пам'яті, астигматизм спогадів і наша схильність до прикрашання і мітологізування їх на старість [...]»* (Хцюк, 2011, с. 118). Зберігати рівновагу вдається завдяки відмові від деструктивності ностальгійного пафосу і стратегії замовчування складного досвіду співжиття локальних спільнот багатокультурного пограниччя: *«Проте це Князівство Балаку не було лише якоюсь Аркадією, сповненою вічного щастя і чару. Біда тут часом аж пищала, не дурім себе з відстані споминів, які все подають у рожевих барвах і переминюють пропорції на милі й чудові»* (Хцюк, 2011, с. 51). Для того, хто спогадує, важливо, однак, відшукати спільний семантичний знаменник, який звільняє нарацію від оперування стереотипними крайнощами: *«Ох, різні речі там траплялися, не раз дуже погані та дурні, однак навіть у найгірших умовах терору і звиродніння, без огляду на те, звідки і проти кого це йшло, ніколи не бракувало жесту людської солідарності і спільноти. Мирне співіснування протягом століть не давало людям стати нелюдами»* (Хцюк, 2011, с. 480). У такий спосіб робота зі складним досвідом багатокультурного співжиття, робота зі складною поліфонічною пам'яттю базується на відмові від того, що К. Котинська називає «стереотипом мультикультурної ідилії». На її думку: *«Стереотип мультикультурної ідилії має багато переваг, зокрема, дозволяє зручно оминати важкі питання багатовікової спільної історії поляків, українців, євреїв та інших»* (Котинська, 2017, с. 65).

Висновки та перспективи подальших розвідок. На підставі здійсненого аналізу спогадової діалогії А. Хцюка «Атлантида» і «Місяцева земля» можна стверджувати, що автотематизм є одним із важливих структурних її елементів. Для наратора важливо з'ясувати композиційні, тематичні, жанрові особливості писання про минуле. У центрі його зацікавлення опиняються такі фундаментальні категорії, як спогад, пам'ять, пригадування. Писання, на думку суб'єкта оповіді, є завше автоцентричним, (ре)конструктивним, і сенсовірним. Писати про минуле означає також показувати складні взаємозв'язки між тожсамістю, місцем і досвідом. Автотематичний вимір концентрується також на способах і стратегіях писання про феноменологію функціонування локальної спільноти культурного пограниччя. Діалогія пропонує, отже, своєрідну методологію моделювання спогадової еміграційної автонарації через подолання стереотипу мультикультурної ідилії. Автотематична перспектива дає можливість розвитку подальших студій у напрямку типології спогадової прози культурного пограниччя.

Бібліографічний список

Галета О., Гулевич Є. та Рибчинська З. уклад., 2010. *Історія літератури*. Львів : Літопис.
Котинська, К., 2017. *Львів : перекладування міста*. Львів : Видавництво Старого Лева.

- Хцюк, А., 2011. *Атлантида : Розповідь про Велике Князівство Балаку ; Місяцева Земля : Друга розповідь про Велике Князівство Балаку*. Київ : Критика.
- Hadaczek, B., 2011. *Historia literatury kresowej*. Kraków : Universitas.
- Linkiewicz, O., 2007. Relacje międzykulturowe i świadomość narodowa. Społeczności lokalne Galicji Wschodniej w dwudziestoleciu międzywojennym. In : J. Żarnowski, ed., 2007. *Metamorfozy społeczne. Badania nad dziejami społecznymi XIX i XX w.* Warszawa : Wydawnictwo Neriton Instytut Historii PAN. t. 2. s. 175–187.

References

- Chciuk, A., 2011. *Atlantyda : Rozповід pro Velyke Kniazivstvo Balaku ; Misiatseva Zemlia : Druha rozповід pro Velyke Kniazivstvo Balaku* [Atlantis : a first tale of the Grand Duchy of Bałak ; Lunar Land : A second story about the Grand Duchy of Bałak]. Kyiv : Krytyka. (in Ukrainian)
- Hadaczek, B., 2011. *Historia literatury kresowej* [History of borderland literature]. Kraków : Universitas. (in Polish)
- Haleta O., Hulevych Ye., Rybchynska Z. eds., 2010. *Istorii literatury* [Histories of Literature]. Lviv : Litopys. (in Ukrainian)
- Kotyńska, K., 2017. *Lviv : perechytuvannia mista* [Lviv : rereading the city]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva. (in Ukrainian)
- Linkiewicz, O. 2007. Intercultural relations and national awareness. Local communities of Eastern Galicia in the interwar period. In : J. Żarnowski, ed., 2007. *Metamorfozy społeczne. Badania nad dziejami społecznymi XIX i XX w.* [Social metamorphoses. Research on the social history of the 19th and 20th centuries], Warszawa : Wydawnictwo Neriton Instytut Historii PAN. vol. 2. pp. 175–187. (in Polish)
- Стаття надійшла до редакції 12.09.2020.

V. Durkalevych

SELF-REFERENCE DISCOURSE IN ANDRZEJ CHCIUK'S RECOLLECTIVE DILOGY «ATLANTIS» AND «LUNAR LAND»

The article explores the system of self-reference expressions as an important structural element of A. Chciuk's recollective diology «Atlantis» and «Lunar Land». The question of complex and multidimensional connections between literature, self-identity and place is considered. It is shown how and with what strategies the literature works with a complex experience of loss.

Most of contemporary literary studies devoted to the mentioned diology focus mainly on the specifics of the narrated world, the issues of bałak, the characteristics of ethnocultural discourse or genre and style features. Instead, there is a lack of research on the self-reflexive dimension widely represented in the diology «Atlantis» and «Lunar Land». Research of this dimension as an important structural element of A. Chciuk's texts will provide a better understanding of the peculiarities of the creation and functioning of a particular model of memoirs with the possibility of its further typology and contextualization, in particular in terms of a clearly signaled need to create new historical literary projects.

One of the characteristic features common to both books by A. Chciuk can be considered a developed self-reference dimension, which covers various aspects of the creation and functioning of the recollective emigration narrative. The narrator of «Atlantis» and «Lunar Land» is interested not only in what and how to tell, but also in the very nature of writing. In narrator's opinion, writing is always an anthropocentric act, a way of self-expression, work with individual experience, an attempt to discover self-constitution, the search for self-identity.

The self-reference discourse of «Atlantis» and «Lunar Land» also reveals the relationships that are built between literature, self-identity and place. The narrativization of memory is a work with complex traumatic experience, complex frontier space, complex anthroposphere, burdened with destructive autostereotypes and heterostereotypes.

The complex analysis of A. Chciuk's recollective dilogy «Atlantis» and «Lunar Land» allows us to assert that self-reference is one of its important structural elements. It is important for the narrator to find out the compositional, thematic and genre features of writing about the past. In the center of narrator's interest are such fundamental categories as memory, reminiscence and recollection. Writing, according to the subject of the narration, is always self-centered, (re)constructive, and meaningful. Writing about the past also means showing the complex interrelationships between self-identity, place, and experience. The self-reference dimension also focuses on the ways and strategies of writing about the phenomenology of the local community and cultural frontier's functioning. The dilogy offers, therefore, a kind of methodology for modeling a recollective emigration self-narrative through overcoming the stereotype of multicultural idyll.

Key words: *self-reference, self-narrative, memory, recollection, self-identity, place, trauma, stereotype.*

УДК 821.161.2.09Ярошинська

Л. М. Ковалець

СЛІДАМИ «БІЛОЇ ПАННИ»: ПРО ОДНУ СТОРІНКУ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВГЕНІЇ ЯРОШИНСЬКОЇ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧКИ ТА ЇЇ КОНТЕКСТ

У статті зроблено спробу окреслення творчого профілю української письменниці Євгенії Ярошинської (1868–1904) як перекладачки. Сказано про розвиток її інтересів до чужих літератур, пильніше розглянуто історію перекладу Є. Ярошинською на німецьку повісті українського та російського автора Григорія Мачтета «Белая панна». Реставрувати історію, а також відновити контекстуальний простір цієї події допомогли архівні документи, що публікуються вперше.

Ключові слова: *Євгенія Ярошинська, лектура, переклад, Григорій Мачтет і його твір, Нестор Яворовський, лист як документ.*

DOI 10.34079/2226-3055-2020-13-23-35-42

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень. Історія творчої праці Євгенії Ярошинської як перекладачки ще не вивчалась дослідниками, навіть найновіші студії про цю першу на Буковині українську письменницю (авторства О. Гнідан, І. Кейван, С. Кирилюк, Л. Козинського) повідомляють хіба про її активне звернення до перекладу творів чеської літераторки й педагога Вільми Соколової. Власне, це єдина сторінка такої діяльності Є. Ярошинської, розглянута спеціально (Ковалець, 2009). Тоді як енергійна, невсипуща натура письменниці працю в сільських початкових школах поєднувала ще й з іншими перекладацькими спробами, а не лише з літературним, оригінальним художнім самовираженням, публіцистикою, фольклорно-етнографічним освоєнням